

geval ook niet te kiezen, want de boeken van Van Lottum en Kuijpers vullen elkaar eigenlijk perfect aan en worden dus bij voorkeur in combinatie gelezen.

MAARTEN PRAK, UNIVERSITEIT UTRECHT

Mochizuki, Mia M., *The Netherlandish Image after Iconoclasm, 1566-1672. Material Religion in the Dutch Golden Age* (Aldershot: Ashgate, 2008, xxiv + 399 blz., £ 65,-, ISBN 978 0 7546 6104 7).

Mia Mochizuki's *The Netherlandish Image after Iconoclasm* heeft de verdienste dat het de eerste monografie is die de religieuze, calvinistische beeldcultuur in de Noordelijke Nederlanden als uitgangspunt neemt. Aan de hand van de lotgevallen van de Grote of Sint-Bavokerk in Haarlem en de veranderingen van het kerkmeubilair in dit gebedshuis wordt een beeld geschetst van de manier waarop calvinistische gelovigen een nieuwsoortige beeldtaal ontwierpen en met die beeldtaal een bijzondere religieus-materiële cultuur. De bevindingen worden, blijkens de titel van het boek, als *pars pro toto* voor de Republiek gepresenteerd.

Onderzoek naar het iconoclasmie en de innovatie van de beeldcultuur in de Nederlanden heeft sinds de jaren 1970, onder andere door het werk van David Freedberg en Keith Moxey, veel aandacht gekregen. Na een dip begin jaren 1990 staat het onderwerp sinds een tiental jaren weer volop in de belangstelling. Onderzoekers in binnen- en buitenland bestuderen hoe het denken over beeldtaal in het algemeen en kunst in het bijzonder veranderde onder invloed van de Reformatie en de Contra-reformatie. Over het algemeen neemt men de schilderkunst als uitgangspunt en probeert men te achterhalen op welke manier die 'veranderd' is onder invloed van voornamelijk Luthers of Calvijns geschriften. In de Nederlanden focust men uiteraard op de impact die deze laatste heeft gehad op de kunsten in de Gouden Eeuw.

Tegenwoordig is het ook *bon ton* om het iconoclasmie van 1566 in het discours te betrekken. Daar kan men twee bedenkingen bij maken. Ten eerste was de Beeldenstorm bij het begin van de zeventiende eeuw al ruim een kwart eeuw achter de rug en waren de sporen van de Beeldenstorm en het iconoclastisch discours al grotendeels uitgewist. Zeventiende-eeuwse kunst een antwoord op het iconoclasmie noemen is anachronistisch. Ten tweede is er een belangrijk verschil tussen de opvattingen van Calvijns zelf en het feitelijk calvinisme in de Lage Landen. De geschriften van de hervormer uit Genève mogen dan wel grote invloed hebben uitgeoefend, ze hadden niet altijd dezelfde impact als de pennenvruchten van Nederlandse hervormers. Denk aan de polemieken tussen de armenianen en de gomaristen.

Mochizuki's grote verdienste is dat ze in geen van beide vallen trapt. Ze laat haar verhaal beginnen bij de Beeldenstorm en laat ons gaandeweg zien hoe de lidmaten en liefhebbers van de gereformeerde gemeente in Haarlem in de Grote of Sint-Bavokerk een nieuwsoortige religieuze beeldtaal ontwikkelden onder invloed van de (evoluerende) calvinistische geloofsleer. Ze doet dat in vijf thematische hoofdstukken, respectievelijk getiteld 'The Gothic Cathedral', 'Images of Iconoclasm', 'The Word Made Material', 'The Word Made Memorial' en tot slot 'The Word Made Manifest'. Daarna volgt een conclusie onder de treffende titel 'Material Religion' – ook al lijkt deze terminologie in te druisen tegen Calvijns onophoudelijk pleidooi voor geloof als iets zuiver spiritueel.

De term 'Material Religion' vat goed samen wat de opzet van Mochizuki's studie is. Ze toont aan dat alle geloof balanceert op de dunne scheidslijn tussen idolatrie en iconoclasmie. Een geloof kan immers nooit volledig spiritueel zijn. Elk geloof kristalliseert uit in materiële objecten: een boek, een gebouw, kroonluchters, etcetera ... en voor elk van die objecten moet een specifieke vorm gekozen worden, of men dat nu wil of niet. Een dure, op perkamenten geschreven en in velijn gebonden Bijbel straalt bijvoorbeeld iets anders uit dan een

verfomfaaide, goedkoop gedrukte versie van de Schrift. Zo is ook een tekstschilderij in feite een afbeelding waarvoor een vorm gekozen werd en is de keuze voor deze of gene preekstoel doorslaggevend voor de manier waarop een bepaalde ruimte ervaren wordt. Vorm en inhoud gaan altijd samen. Met die opvatting sluit Mochizuki zich in zekere zin aan bij Adrew Spicer die zijn belangrijke studie *Calvinist Churches in Early Modern Europe* (2007) ook al besloot met de vaststelling dat de kerken en hun decoratie moeten gezien worden als spiegels van de gereformeerde gemeenschappen waarin ze tot stand kwamen en dat die inrichting, afhankelijk van de specifieke opvattingen van die gemeentes, extreem sober of behoorlijk uitbundig kon zijn. Het knappe van Mochizuki's werk is dat zij er, door uitgebreid archiefonderzoek in slaagde om de materiële religieuze cultuur van de Grote of Sint-Bavokerk in Haarlem inderdaad te linken aan de gemeente die ze inrichtte. Dat ze daarbij geen appels met peren vergelijkt en ondanks de thematische indeling diachronisch te werk gaat, is zeer lovenswaardig. Calvinisme in Haarlem in 1570 verschilt danig van calvinisme in diezelfde gemeente in 1670.

De laatste drie hoofdstukken en de conclusie zijn de meest creatieve hoofdstukken van dit boek en, wat mij betreft, de interessantste. Ondanks het feit dat ik in deze hoofdstukken verwijzingen naar enkele contemporaine en invloedrijke auteurs, zoals Petrus Bloccius (*Tvveehondert Ketteryen*, 1567), mis, laat Mochizuki zien hoe de protestantse gemeenschap in Haarlem vrijwel meteen na de Beeldenstorm naar een andere materiële, religieuze cultuur zocht. Het Woord stelt ze, terecht, centraal. Ze beschrijft hoe de orale cultuur van de Reformatie gematerialiseerd werd (bijvoorbeeld in preekstoelen), een commemoratieve functie kreeg (bijvoorbeeld in tekstepitafen) en manifest aanwezig was in protestantse kerken zoals die van Haarlem. De rode draad is de fascinerende paradox tussen het Woord oftewel het zuiver spirituele en de materialisering en visualisering daarvan in objecten in religieuze ruimtes. Als geen andere

auteur slaagt Mochizuki erin om die paradox scherp te stellen.

In haar besluit pleit de auteur voor een herwaardering van gereformeerde kerkinterieurs omdat die integraal deel uitmaakten van de visuele cultuur van lidmaten en liefhebbers in de Republiek. Ze mag dan radicaal verschillen van de beeldtaal van de beeldende kunsten in de Gouden Eeuw, de 'Material Religion' moet in de analyse ervan betrokken worden, aldus de auteur.

Mia Mochizuki's *The Netherlandish Image after Iconoclasm* is een mooi verzorgd boek waarin vorm en inhoud – zo hoort dat bij zo'n uitgave – elkaar versterken. Het is vlot geschreven en stemt tot nadenken. Meer kan men van een boek niet verlangen.

KOENRAAD JONCKHEERE, UNIVERSITEIT
GENT

Tracy, James D., *The Founding of the Dutch Republic. War, Finance, and Politics in Holland 1572-1588* (Oxford: Oxford University Press, 2008, 343 blz., £ 60,-, ISBN 978 0 19 920911 8).

Al een aantal jaren hield James Tracy spreekbeurten over 'de financiering van de Nederlandse Opstand'. In dit boek zijn die spreekbeurten samengebracht tot een coherent verhaal over de manier waarop de rebellen erin slaagden hun strijd tegen de Spaanse Habsburgers te financieren. Het boek is echter ambitieuzer dan dat alleen, want Tracy wil ook laten zien wat voor staat de rebellen creëerden uit de opeenvolgende ad-hoc besluiten, veelal genomen onder druk van de acute oorlogsomstandigheden. Het is een analyse waarmee toekomstige historici van dit sleuteltijdvak uit de Nederlandse geschiedenis terdege rekening zullen moeten houden.

In zekere zin is het boek een vervolg op twee eerdere boeken van dezelfde auteur: *A Financial Revolution in the Habsburg Netherlands* uit 1985, en